

DARKO CAFUTA
LOŠKA PAPIRNICA

D o b a n a s t a n k a

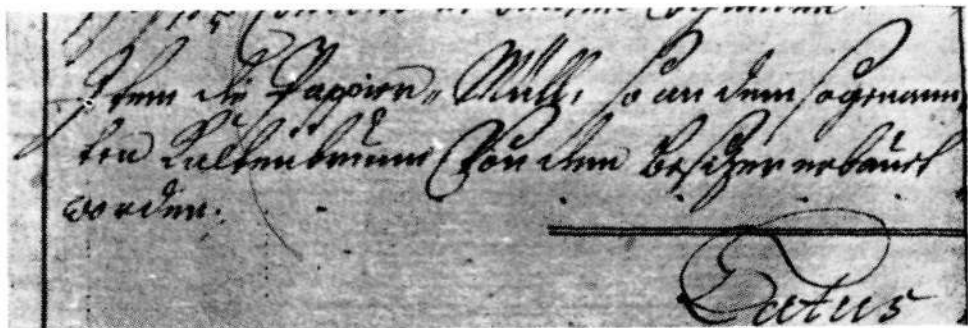
Prva papirnica¹ na sedanjem slovenskem ozemlju je bila fužinska papirnica v Zgornji Hrušici pod Ljubljano.² Papirnico imenujem po gospodstvu, kateremu je pripadala. Janž baron Kisl (Hanns Khisl), graščak z gradu Fužine (Kaltenbrunn) pod Ljubljano, je preuredil mlin za žito ob Ljubljani v papirnico. Papirnica je že leta 1579³ izdelovala papir, leta 1596⁴ pa je bila že opuščena. V drugi polovici 17. stoletja je sledil zelo kratek poskus obratovanja vipavske papirnice grofa Lanthierija ob Hublju nad Ajdovščino, na sami meji med Kranjsko in Goriško. Žužemberška papirnica je bila osnovana leta 1716,⁵ radeška papirnica pa desetletje pozneje.⁶

Loška papirnica je bila peta papirnica na nekdanjem Kranjskem. Pričeli so jo graditi leta 1740, za leto 1741 pa že imamo podatke, da je izdelovala papir.

Kranjske papirnice 18. stoletja so torej pričele z obratovanjem v merkantilizmu. S to gospodarsko politiko bi naj bil izvoz države večji od uvoza, država pa bi na takšen način obogatela. Za uresničitev teh ciljev pa je bilo potrebno osnovati čimveč manufaktur za izdelke, ki jih je država uvažala. Kranjska je uvažala papir iz Italije (beneški papir), iz ostale Avstrije in celo iz Bavarske. Kranjske papirnice namreč niso opravile svojega poslanstva, saj so izdelovale zelo malo papirja, posebno malo ga je izdelovala loška papirnica. Kljub temu, da se je poraba papirja izredno povečala med vladanjem cesarice Marije Terezije (1740 do 1780), pa kranjske papirnice temu trendu niso sledile s povečanjem obratov. Marija Terezija je namreč pričela s korenitimi reformami v upravi, gospodarstvu in šolstvu, posledica je bila ustanovitev velikega števila novih uradov in šol. Vsi ti uradi in šole pa so potrebovali papir. Kljub temu pa je loška papirnica celo propadla v tem obdobju (po letu 1770). Močna konkurenca kranjskim papirnicam so bile koroške, štajerske in spodnjeavstrijske papirnice, da beneških sploh ne omenjamo. Leta 1767⁷ je bila ustanovljena šesta slovenska papirnica v Ajdovščini (na Goriškem), na sami meji s Kranjsko. Postala je ena najmočnejših papirnic v dednih deželah in je izdelovala izredno kvaliteten papir v količinah, katere so presegale desetkratno proizvodnjo posamezne kranjske papirnice. Tako ni čudno, da je loška papirnica propadla v tem času.

Ohranjeni arhivski viri o loški papirnici

Prvi uradni vir o obstoju loške papirnice je poročilo z dne 20. marca 1750, podpisano od mestnega sodnika in ljubljanskega župana. Poročilo nam pove.

Slika 1. Vpis papirnice v »Bekanntnus Tabell« z dne 9. novembra 1751 se glasi: »Item die Pappier-Müll, so an dem sogenannten Kaltenbrunn Von dem Besitzer erbauet worden«

da loška papirnica ne proizvaja več papirja zaradi pomanjkanja cunj in odkupa papirja.⁸ Naslednja vest o loški papirnici je v poročilu komerčnega konsesa z dne 3. aprila 1750, ko je omenjena poleg žužemberške in radeške papirnice.⁹

Zanimiv je vpis papirnice v »Bekanntnus Tabell« (tabele davčnih napovedi terezijanskega katastra) loškega gospostva z dne 9. novembra 1751, ko jo navaja na koncu seznama mlinov za žito. Iz vpisa namreč izvemo za lokacijo loške papirnice; zgrajena je na Mrzlem studencu (Kaltenbrunn). Loškemu gospostvu mora plačevati 8 goldinarjev dajatev. Zgradil jo je tedanji lastnik.¹⁰

Še enkrat je vpisana papirnica v »Bekanntnus Tabell« z dne 7. junija 1754. Tokrat izvemo tudi za ime papirničarja, ki je vpisan v bitenjskem uradu pod številko 46. Vpis se glasi: »Heinrich Stieuen von der Papier Mülle.« Gospostvu mora plačevati 8 goldinarjev dajatev.¹¹

V izpisu iz urbarja loškega gospostva z dne 13. aprila 1755 pa zasledimo sestavo dajatev : »Heinrich Stieuen von der Pappier Müll« mora plačevati 5 goldinarjev in 20 krajcarjev kontribucije in 2 goldinarja in 40 krajcarjev činža, kar skupaj znes 8 goldinarjev.¹²

Možnost za lokacijo papirnice je tudi vpis papirničarja pri vasi Obern oder Heiligen Geist (Sveti Duh pri Skofji Loki). Pod urbarialno številko 2430 je vpisano: »Heinrich Stieuen von ihr Papier Mühl« mora plačevati 3 goldinarje in 12 krajcarjev deželnega davka in 4 goldinarje in 48 krajcarjev činža.¹³

V listinah iz leta 1762 je omenjeno, da sta v deželi Kranjski le papirnici v Radečah in Žužemberku, ker je papirnica v bližini Ljubljane opuščena.¹⁴

V uradnih spisih je loška papirnica zopet omenjena v letih 1767, 1768 in 1769 poleg papirnic v Radečah in Žužemberku.¹⁵

V popisu obrtnikov na Kranjskem, ki ga je komerčni konses poslal na Dunaj, za leto 1770 ni nobene spremembe v primerjavi s prejšnjim letom. Na Kranjskem so bili 3 papirničarski mojstri, vsak pač v svoji papirnici.¹⁶

Iz zgoraj navedenih arhivskih virov je naš gospodarski zgodovinar dr. Šorn zaključil, da je bila loška papirnica pri Sv. Duhu in da se more z veliko verjetnostjo celo trditi, da je pričela z obratovanjem najpozneje leta 1749, če ne prej.¹⁷

Matični podatki loških papirničarjev

Velikokrat si lahko pomagamo pri raziskavi zgodovine kakšnega obrata z družinskimi podatki obrtnika. Tudi v primeru loške papirnice si bomo pomagali s takšnimi podatki.

Papirničarski mojstri so prihajali v dežele Avstrije praviloma iz Nemčije, posebno še iz njenega južnega dela, Bavarske. To je veljalo tudi za tedanje Kranjsko. V tridesetih letih 18. stoletja sta bili na Kranjskem le dve papirnici; ena v Žužemberku in mlajša — radeška. V ti dve papirnici na Kranjskem so hodili na delo v svojih »vandranjih« tudi papirničarski pomočniki iz Nemčije. Ta popotovanja so bila v bistvu zbiranje prakse v različnih papirnicah po Nemčiji in Avstriji, ki je trajalo štiri leta.

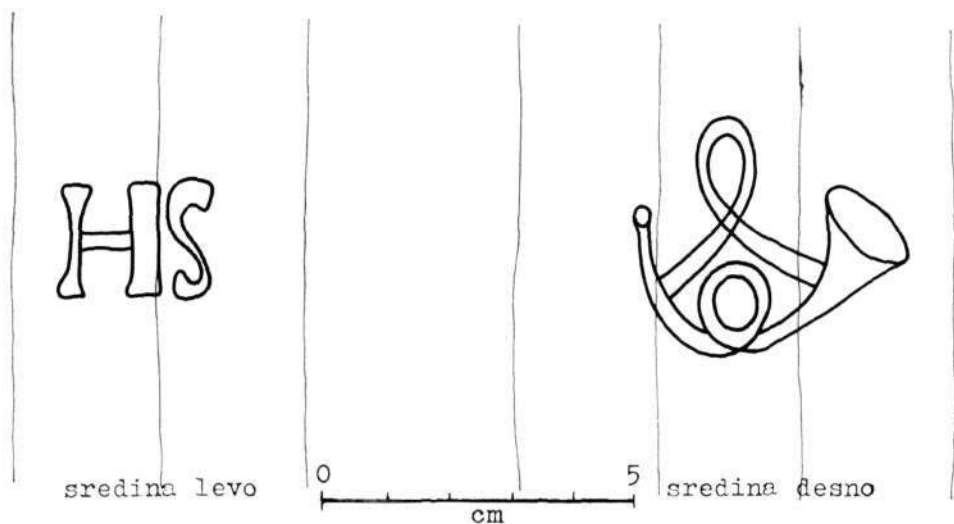
Eden takšnih popotnih papirničarskih pomočnikov je bil tudi Janez Henrik ŠTIBEN (Johann Henrik Stiben), pomočnik v radeški papirnici. Prvič papirničarja zasledimo v rojstni knjigi za Radeče, ko se mu je 5. septembra 1739 v Papirnici (danes Njivice pri Radečah) rodila hči. Ime očeta je vpisano v rojstno knjigo takole: Joannis Henrik Stipen.¹⁸ Pri rojstvu otroka ali kmalu po tem je papirničarju umrla žena. Mrliške knjige za Radeče za ta leta sicer niso ohranjene, vendar to sklepamo po tem, ker smo zasledili Henrika Štibna že 12. junija 1740 v poročni knjigi za Staro Loko. Koč vdovec se je poročil z vdovo Heleno Porenta.¹⁹ Naslednjega leta se mu je 6. junija že rodil sin ANTON HENRIK. V rojstni knjigi piše, da je oče J. H. Štiben (Stiben), papirničar (chartarj) iz Mrzlega studenca (frigidum fontem).²⁰ V letih 1743 in 1745 sta se mu rodili še hčerki.²¹

Ugotovimo lahko, da se je potujoči papirniški pomočnik »ustalil« v Mrzlem studencu pri Stari Loki in osnoval loško papirnico. Samo ugibamo lahko, kdaj po letu 1740 je papirničar zgradil papirnico, saj do sedaj še nismo našli nobenih arhivskih virov o osnovanju papirnice.

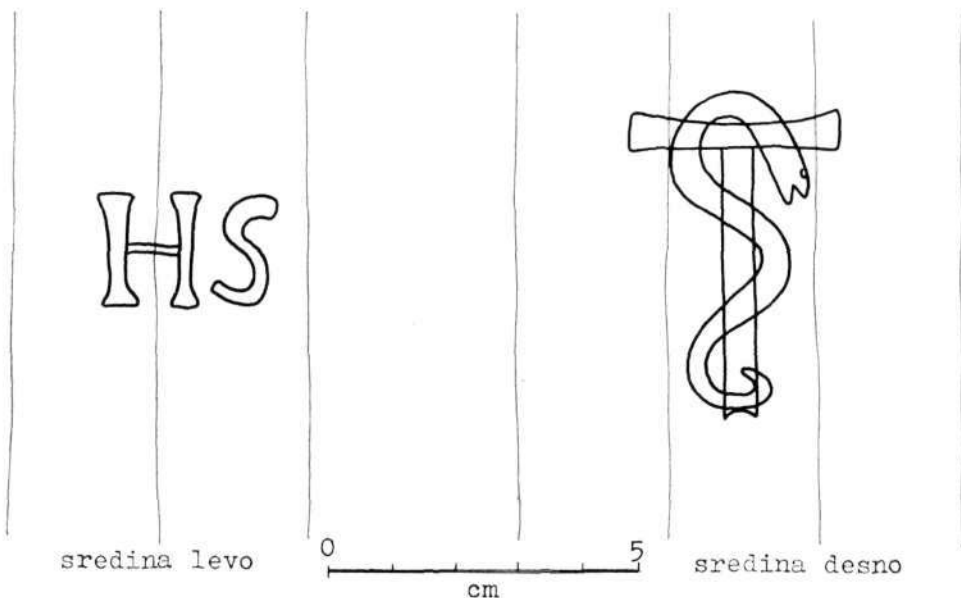
Vodni znaki loške papirnice

Da določimo pričetek obratovanja loške papirnice, si pomagamo z raziskavo papirja, izdelanega v loški papirnici. V glavnem so vsi papirničarski mojstri uporabljali v svojem ročno izdelanem papirju svoj »zaščitni znak« — to je znak, ki se opazi le, če list papirja pogledamo proti svetlobi. Ta znak imenujemo vodni znak ali filigran. Vedo, ki se ukvarja z vodnimi znaki, pa imenujemo filigranografijo. Prav je, da z nekaj besedami predstavimo to pomožno zgodovinsko vedo. Z vedo o vodnih znakihi si lahko marsikdaj pomagamo pri datiranju dokumentov, na katerih ni vpisan datum, s poznavanjem značilnosti vodnih znakov lahko »odkrijemo« papirnice, za katere do sedaj nismo vedeli. Veda pripomore, da odkrivamo najzgodnejše pričetke obratovanja kakšne papirnice ali kdaj je kakšen papirničar prevzel papirnico. Poskusimo to v primeru loške papirnice.

Do sedaj ni bil poznan vodni znak loške papirnice. Štibnov papir sem prvič našel v spisih Rektificiranih dominikalnih aktov za gospostvo Loka (okoli leta 1754).²² Da je to res papir loške papirnice, sem ugotovil iz začetnic HS (Henrik Štiben), ki ležijo na sredini leve polovice pole papirja. Vodni znak na sredini desne polovice pole pa je poštni rog. To je oznaka za »poštni papir«, ki je bil takrat ena izmed kvalitetnejših vrst papirja. S sistematičnim iska-

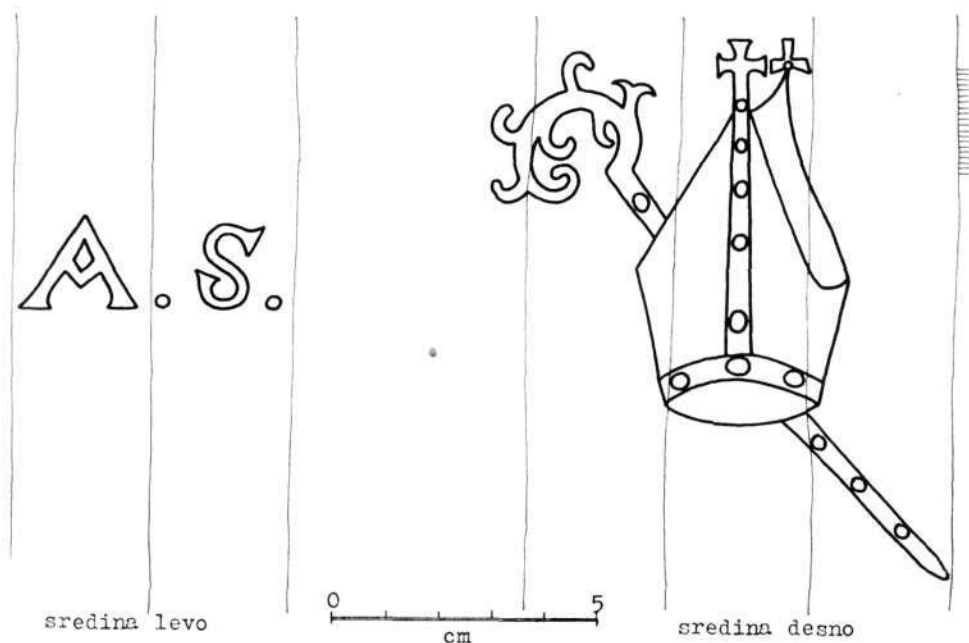
Slika 2. Vodni znak Henrika Štibna — poštni rog (AS, RDA f.2/1), okoli leta 1754

Slika 3. Vodni znak Henrika Štibna — kača na križu (AS, Gr. A II, f.6), datum: 26. 3. 1746

njem dokumentov, datiranih med leti 1740 in 1750 v Arhivu Slovenije v Ljubljani in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, še nisem zaključil. V graščinskem arhivu Škofje Loke sem našel papir loške papirnice z letnico 1746. Na levi polovici pole sta začetnici HS, na desni polovici pole papirja pa je vodni znak

kača na križu.²³ V arhivu starološke fare sem našel cerkveni obračun (Kürhen Raittung) za čas od 24. aprila (Jurjevo) 1741 do konca leta 1742. Na obračunu ni zapisan datum nastanka, sklepamo pa lahko da je nastal med leti 1741 do 1743. Vodni znak je HS in kača na križu.²⁴ Iz poznavanja nastankov ostalih avstrijskih papirnic lahko sklepamo, da je loški papirničar pričel graditi papirnico že leta 1740. V ohranjenih arhivalijah loške graščine (spisi mestnega sodnika in sveta v Škofji Loki) pa sem našel polovico pole papirja (list), na katerem je vodni znak HS, začetnici loškega papirničarja. Začetnica H je ravno na pregibu lista, tako da prečna črtica črke H ni dobro vidna.²⁵ Zato si pomagamo še z drugimi elementi odtiska sitove mreže v papirju. Odtis osnovnih žic (francosko: la vergeure) je odvisen od debeline osnovnih žic in števila osnovnih žic v situ in se pokaže kot vzdolžne (vodoravne) črte, če pogledamo papir proti svetlobi. Odtisi veznih žic (francosko: pontuseaux) se pokažejo kot navpične črte, če papir pogledamo proti svetlobi. Število in razmik med veznimi žicami se lahko zelo spreminja. Karakterističen za posameznega papirničarja je tudi položaj vodnega znaka med veznimi žicami. Primerjal sem zgoraj omenjeni papir z datumom 23. avgusta 1741 s polnim vodnim znakom z začetnicami HS na levi strani pole ter kačo na križu na desni strani pole, ki sem ga našel v papirju spisov usnjarskega in čevljarskega ceha v Škofji Loki z datumom 26. marca 1746. Ugotovil sem skoraj identičen vodni znak (začetnici HS) ter ostale elemente odtisa sita v papirju. Tudi položaj vodnega znaka med veznimi žicami je podoben. Iz vseh teh podobnosti lahko sklepamo, da je bil tudi papir z datumom 23. avgust 1741 izdelan v loški papirnici.

Slika 4. Vodni znak Antona Štibna — škofovska palica in mitra (AS, Kresija Ljubljana, Publico Politico f. 10), datum: julij 1769

Leta 1759 (14. maja) se je poročil že sin našega papirničarja, Anton Štiben (Stiben),²⁶ kateremu je oče pozneje prepustil papirnico. Datuma prevzema papirnice za sedaj še ne vemo, bilo pa je to najbrž med leti 1764 in 1769. Leta 1764 se je namreč Antonu Štibnu rodila hči, v rojstni knjigi pa piše, da je oče iz vasi Hrib.²⁷ Julija 1769 je kresija Ljubljana uporabljala papir loške papirnice za oboje spisov. Na levi polovici pole papirja je vodni znak začetnici papirničarja AS, na desni strani pa je vodni znak škofovska palica in pokrivalo (mitra).²⁸ Utemeljeno lahko sklepamo, da je to papir loške papirnice, ki jo že vodi Anton Štiben. Precej papirja s takšnim vodnim znakom najdemo v arhivalijah kresije Ljubljana, ki je papir kupovala pri loškem papirničarju. Papir je malo debelejši, sicer pa dovolj kvalitetno izdelan in ima zadovoljivo belino.

Papirja, izdelanega v loški papirnici, je v arhivih zelo malo ohranjenega, kar nam potrjuje ugotovitev, da je bil obrat zelo majhen. Bila je najmanjša papirnica na Kranjskem, morda celo v Notranji Avstriji. Obratovala je le okoli 30 let, pa še v tem času precej neredno. Tako tudi ni tako čudno, da do sedaj ni bil poznan vodni znak loške papirnice. Poleg tega se do sedaj ni nihče sistematično ukvarjal z vodnimi znaki slovenskih papirnic.

Komerčne tabele

Proti koncu svojega obstoja je loška papirnica izdelovala le še pivnik ali črn papir (papir izdelan iz »črnih cunj«).²⁹ Loška papirnica je precej neredno obratovala oziroma izdelala tako majhno količino papirja, da je popisovalci sploh niso vnesli v sezname. Večkrat je ustavljala obratovanje zaradi pomanjkanja cunj in slabe prodaje papirja. Domnevamo, da so te prekinitve trajale tudi dalj časa, saj papirničar v letih 1762 in 1766 sploh ni naveden v »komerčnih tabelah«.³⁰

Vsako leto je moral komerčni konses popisati vse »profesioniste«, kot so takrat imenovali obrtnike, in jih vnesti v tabele (Commercial Haubt Tabella des Herzogtums Krain pro Anno...). Le-te so potem pošiljali na Dunaj, kjer so zbirali podatke iz vseh avstrijskih dežel.³¹

S »komerčnimi tabelami« in dopisi komerčnega konsesa bomo dokazali, da je loška papirnica obratovala vsaj še leta 1770.

V listinah iz leta 1762 je omenjeno, da je papirnica v bližini Ljubljane opuščena.³² Mišljena je opustitev izdelave papirja v loški papirnici. Ta podatek se sklada s podatki v komerčnih tabelah, saj sta v letu 1762 vpisana le 2 papirničarska mojstra (torej žužemberški in radeški).

Leta 1763 pa najdemo v komerčnih tabelah zopet tri papirničarske mojstre oziroma tri papirnice.

Zmota o propadu loške papirnice

Slovenski gospodarski zgodovinar dr. Ivan Slokar je bil prvi, ki je objavil letnico 1763 kot pričetek obratovanja goričanske papirnice.³³

Ta podatek in zgornji podatki pa nas lahko zavedejo k napačnim sklepom in ugotovitvam! Tako je dr. Slokar prišel na idejo, da je loška papirnica dokončno propadla leta 1762 in da je omenjena v letih 1767, 1768 in 1769 že goričanska papirnica.³⁴ Dr. Slokar je zapisal, da je navedba o letnici ustano-

vitve goričanske papirnice »brez dvoma« zanesljiva.³⁵ Vendar je ta navedba na osnovi dvomljivega vira³⁶ — izjave tretjega lastnika goričanske papirnice. Poleg tega dr. Slokar ugotavlja, da je sicer v letih 1767, 1768 in 1769 v uradnih spisih poleg papirnic v Žužemberku in Radečah omenjena še ena v Loki, vendar je s tem mišljena »brez dvoma« papirnica na Ladji pri Goričanah, in sicer zato, ker je bila na območju škofjeloške gosposke. Nadalje piše, da je bila prejšnja papirnica pri Sv. Duhu iz istega razloga v vseh ohranjenih spisih omenjena kot papirnica v Loki, navzlic temu, da ni bila v Loki, toda v območju loške gosposke.³⁷

Prišlo je do polemike, saj se ugotovitve dr. Slokarja niso ujemale z ugotovitvami, ki jih je o loški papirnici že prej objavil slovenski gospodarski zgodovinar dr. Sorn. Prav je, da ta zmotna izvajanja do konca razčistimo!

Ugotovitve posebnih raziskav so naslednje:

1. Letnica ustanovitve goričanske papirnice 1763 je napačna (vsekakor ni bila ustanovljena v desetletju 1762—1772).³⁸

2. Goričanska papirnica ni bila nikoli podložna loškemu gospodstvu, temveč goričanskemu gospodstvu.

(Res je meja med gospodstvi tekla v bližini in še ni točno definirana, vendar se da iz terezijanskega, jožefinskega in franciscejskega katastra rekonstruirati ugotovitev, da goričanska papirnica ni bila nikoli podložna loškemu gospodstvu.)

Z zgornjimi ugotovitvami lahko sklenemo dilemo o propadu loške papirnice leta 1762 in zamenjavi z goričansko papirnico. Loška papirnica je torej preživela »suho« leto 1762 in zopet jo najdemo v komercialnih tabelah za Kranjsko kot tretjo papirnico v letu 1763 poleg žužemberške in radeške.

Loška papirnica pa je imela zopet probleme z obratovanjem leta 1766, saj je ni navedene v komercialnih tabelah za to leto.

Komerčne tabele se končajo z letom 1770. Tega leta je loška papirnica še obratovala, saj so za to leto na Kranjskem vpisani trije papirničarji.

Propad papirnice po letu 1770

Letnico propada loške papirnice sem ugotovil z raziskavo arhiva komercialnega konsesa, saj le-ta po ukinitvi komercialnih tabel ni več vodil tako popolne statistike o obrtnikih in obratih. Po ukinitvi komercialnega konsesa leta 1772 in preimenovanju v komercialno komisijo je tudi ta slabo skrbela za statistične podatke.

Zadnji dopis komercialnega konsesa loški papirnici ima datum 19. maj 1769 (...zu Laak).³⁹ Korespondenco komercialnega konsesa s papirnicami lahko zasledujemo do leta 1773. V vsem tem obdobju loška papirnica ni niti enkrat omenjena. Poleg tega zasledimo še takšne zapise, ki njen obstoj popolnoma izključujejo.

Komerčni konses je od 22. aprila 1771 dalje zbiral podatke o izvajanju papirničarskega reda iz leta 1768.⁴⁰ V nobenem dopisu ali poročilu ne omenja loške papirnice. Poročilo komercialnega konsesa z dne 29. novembra 1771 govori le o »dveh papirničarjih v deželi«, in sicer o žužemberškem in radeškem.⁴¹

Radeški papirniški mojster Mihael Müllner v pritožbi v zvezi z zbiranjem cunj na Kranjskem z dne 21. avgusta 1771 piše le o »dveh v deželi se nahajajočih papirnicah«.⁴² Tudi poročilo komercialnega konsesa z dne 29. septembra 1771

o zbiranju cunj na Kranjskem govori le o dveh papirnicah, in sicer o žužemberški in radeški.⁴³

Pater Gabrijel Gruber, profesor mehanike v jezuitskem kolegiju v Ljubljani, je delal leta 1769 v papirnicah v Radečah in Žužemberku poskuse za izdelavo »modrega holandskega sladkornega« papirja.⁴⁴ V poročilu z dne 6. decembra 1773 piše p. Gruber o »obeh deželnih papirnicah«, in sicer o radeški in žužemberški.⁴⁵

Zaključimo lahko le takole: loška papirnica je obratovala še leta 1770, naslednjega leta pa že ne več.

Zbiranje cunj

Cunje so bile edina surovina za izdelavo papirja v slovenskih papirnicah vse do leta 1870. Tega leta ali kakšno leto prej pa so poleg cunj pričeli uporabljati še lesovino, ki so jo izdelovale brusilnice lesa.

Vsem papirničarjem v avstrijskih deželah je vedno primanjkovalo cunj, tako tudi na Kranjskem. Kljub temu, da je bil prepovedan izvoz cunj iz dežele Kranjske, to ni kaj dosti pomagalo. Cena za cunje, ki so jo ponujali Benečani in pozneje ajdovska papirnica, je naredila svoje. Cunj za kranjske papirničarje je primanjkovalo!

Žužemberški papirničar je imel določeno področje zbiranja cunj celo na Gorenjskem (gospodstva Loka, Goričane, Smlednik...).⁴⁶ Prebivalci Gorenjske so se bolj kot drugi zanimali za zbiranje cunj in zaslužek, saj je bila proizvodnja tekstila in potrošnja pri njih večja kot v ostalih predelih Kranjske.

Na Gorenjskem je bil zelo znan zbiralec cunj Jožef Golob, ki je bil tudi gostilničar v Škofji Loki. Okoli leta 1774 je prodal več kot 30 centov cunj v Benečijo, kar je bila že kar zajetna količina surovine za izdelavo papirja.⁴⁷ Iz podatkov v komerčnih tabelah vidimo, da vse tri kranjske papirnice v letih 1763 do 1770 niso porabile letno več kot okoli 150 centov cunj.⁴⁸

Scopoli in loška papirnica

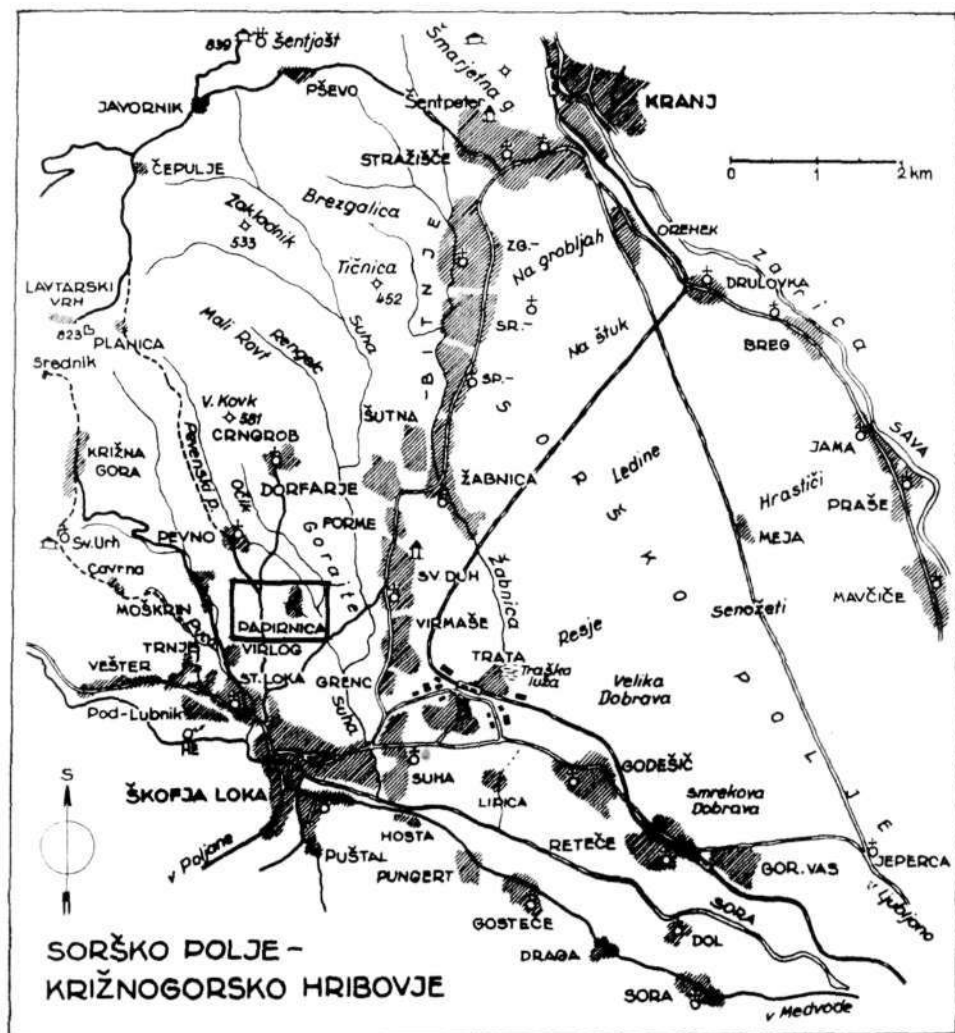
Loško papirnico si je ogledal med njenim obratovanjem utemeljitelj slovenske botanične znanosti Janez A. Scopoli, ki je služboval pri idrijskem rudniku živega srebra kot zdravnik.^{48a} Po loškem ozemlju je potoval leta 1758. Loško papirnico omenja v svoji knjigi o rastlinstvu na Kranjskem v zvezi z opisom, kje raste rastlina *Callitriche* (žabji las). V prvi izdaji dela *Flora Carniolica* iz leta 1760 piše takole o nahajališču rastline *Callitriche*: »*Habitat circa Lok prope molendinum papyri, in scaturigine fontis frigidi*« (raste v bližini Loke, zraven papirnice pri izviru Mrzlega studenca). V drugi izdaji *Flore* iz leta 1772 pa opisuje Scopoli nahajališče rastline *Callitriche Fontana* takole: »*Habitat in origine fontis agitantis rotam Molendini cartarii Loko-politani*« (raste pri izviru studenca, ki poganja kolo loške papirnice). Zgornji opis nam potrdi lokacijo loške papirnice, ki je bila blizu izvira Mrzlega studenca nedaleč od Loke.

Zapišimo še to, da so cvetnice z latinskim imenom *Callitriche* in slovenskim imenom žabji las nežne vodne rastlinice z neznatnimi cveti, rastejo pa ob vodnih jarkih, stoječih in počasi tekočih vodah.

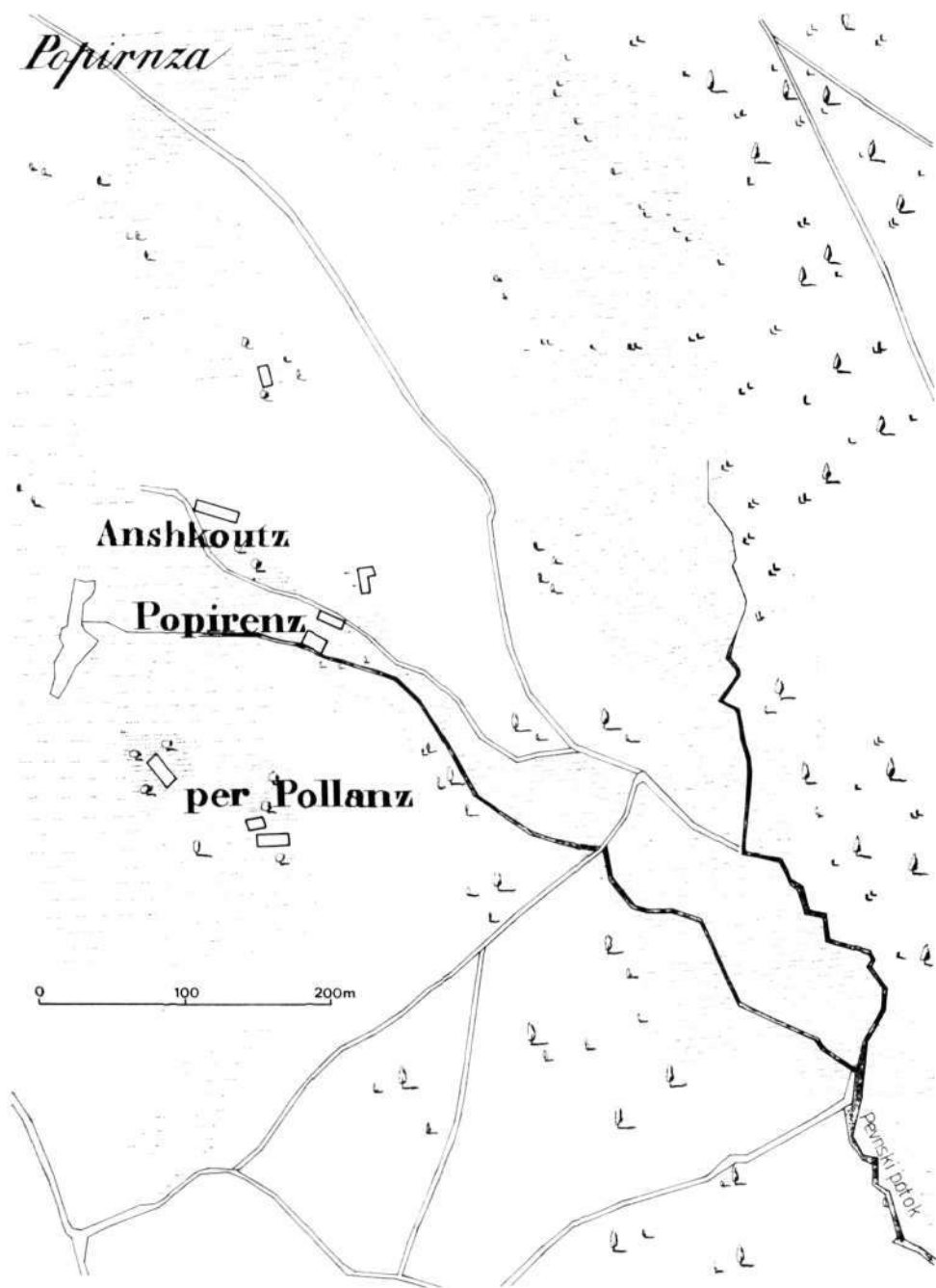
Preostali zapisi o loški papirnici

V knjižici Škofja Loka z bližnjo okolico iz leta 1962 prof. France Planina omenja izdelavo papirja v vasi Papirnica. Takole piše: »V drugi polovici 18. stoletja so v hiši št. 9, kjer se še sedaj pravi pri Papirmanu, izdelovali papir.«

V Krajevni leksikon Slovenije iz leta 1968 pa je prof. Planina zapisal: »Vas Papirnica leži ob Papirniščici ali Mrzlem potoku, ki izvira izpod skalnate stene, se pod vasjo združuje s Pevenskim potokom in teče v Sušico. Pred 200 leti so pri Papirmanu še izdelovali papir.«

Slika 5. Okolica vasi Papirnice (iz knjige F. Planina: Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino, Škofja Loka 1976)

Slika 6. Preris iz franciscejskega katastra za k.o. Stara Loka, Pevno in Dorfarje (pomanjšano). Zemljiške mape franciscejskega katastra so izdelane v merilu 1 : 2880

Lahko rečemo le to, da je lokacija loške papirnice pravilna, ravno tako ostali podatki na podlagi ustnega izročila!

Našel sem tudi prvo omembo slovenskega imena za loški obrat za izdelavo papirja v jožefinskem katastru za gospodstvo Loka v Kresiji Ljubljana. Peter Wohlgemuth iz Stare Loke št. 47 ima njivo »u gmaine«, ki spada v »XVII. Ried: Demscharjove wische, nad popirenza, gorait et sa goraitam«. Slovensko ime »popirenca« so torej domačini uporabljali okoli leta 1789.⁴⁹

Lokacija loške papirnice

V do sedaj objavljenih člankih o zgodovini slovenskih papirnic je bila loška locirana pri Sv. Duhu pri Škofji Loki.⁵⁰ Dr. Šorn je napačno lociral loško papirnico na podlagi vpisa papirničarja v urbar loškega gospodstva, kjer je pripisan pri vasi »Obern oder Heiligen Geist« — to je današnji Sv. Duh.⁵¹ Popisovalec je papirničarja vpisal v Gadmarsko županijo pod bitenjski urad pač k eni izmed vasi, ki so bile papirnici najbližje, ali pa tja, kjer je še imel kaj prostora. Podobna napaka se vleče v literaturi zaradi prvotne napačne lokacije radeške papirnice. Popisovalec je namreč pripisal radeško papirnico k šestim hubam vasi Škofja riža, kar pa je zelo daleč od resnične lokacije.⁵²

Iz podatkov, ki sem jih navedel v tem članku, je razvidno, da je bila loška papirnica pri Mrzlem studencu (Kaltenbrunn, fontis frigidus), sedanji vasi Papirnica. To lokacijo potrjuje tudi ustno izročilo.

Loška papirnica po propadu

Kot smo že omenili, je loška papirnica propadla takoj po letu 1770. Sedaj pa nas zanima še to, kaj se je dogajalo z zgradbo loške papirnice potem, ko je prenehala obratovati, pa vse do danes. S tem bomo dokazali, da so res v hiši Papirnica št. 9 že pred 245 leti izdelovali papir.

Vse do nastavitve zemljiških knjig ne vemo, kaj se je dogajalo s hišo in kdo so bili lastniki, saj ni ohranjen celoten jožefinski kataster iz leta 1789 za Staro Loko. Nekatere hiše sedanje vasi Papirnica so pripadale Stari Loki, ki je bila v Bavarski županiji. Tudi zgradba loške papirnice je spadala k Stari Loki. Leta 1780 je štela Stara Loka 66 hiš, leta 1717 pa 72 hiš.⁵³

Iz zemljiške knjige izvemo za lastnika hiše nekdanje papirnice z začetka 19. stoletja.⁵⁴ Lastnik hiše Stara Loka št. 64 je bil Mihael Hafner, kateremu je pripadala 1/3 hube v Stari Loki (Popirnica). Naslednji lastnik je postal po zapuščinski obravnavi leta 1826 Jakob Hafner. Hiša je imela že številko 72, kmetija pa je bila vredna 750 goldinarjev. Z izročilno pogodbo iz leta 1875 pa je postal lastnik kmetije Mihael Hafner. Vodno kolo, ki je nekoč poganjalo stope za papir, se je ohranilo in je po izjavah domačinov poganjalo Mihaelu Hafnerju stope za ječmen in proso, izdeloval pa je tudi laneno olje. Po izročilni pogodbi iz leta 1880 je postala lastnica kmetije Uršula Hafner. Naslednji lastnik je bil Valentin Hafner, po domače Popirman. Pri hiši je imel statve za platno. Hiša je imela že hišno številko vasi Papirnica (št. 7). Danes je lastnik hiše, ki ima spremenjeno številko Papirnica št. 9, Janez Hafner.⁵⁵ Le-ta si je zraven zgradbe, v kateri je nekoč delovala loška papirnica, zgradil novo stanovanjsko hišo.

Slika 7. Izvir Mrzlega potoka

Slika 8. Mrzli potok je nekoč poganjal vodno kolo ob južni steni hiše Papirnica št. 9

Hiša Papirnica št. 9 je sicer opuščena, vendar je še dokaj dobro ohranjena. Po velikosti zgradbe se da sklepati, da je bil v njej zelo majhen obrat za izdelavo papirja. Stope za papir so bile postavljene v kleti zgradbe in so bile v tako majhnem prostoru lahko le ene. Tudi to nam potrjuje ugotovitve, da je bila proizvodnja loške papirnice res pičila.

Slika 9. Hiša Papirnica št. 9 z vzhodne strani

Zanimivo bi bilo vedeti, kaj se je zgodilo z našima loškima papirničarjema! V matične knjige so vpisovali njun priimek zelo različno (Stipen, Stiben, Schtiben). V nekaterih primerih je priimek zapisan celo Stibel. Tukaj pa nastane problem, ker je v Stari Loki takrat živel tudi družina Stibel,⁶⁵ ki je prišla iz Sestranske vasi,⁵⁷ sicer pa so bili najbrže nemški kolonisti.⁵⁸ V matičnih knjigah prihaja do zamenjav priimkov z našima papirničarjema, vendar kljub temu lahko ugotovimo, da so hčere papirničarjev umrle v Škofji Loki.⁵⁹ Nikjer pa ne zasledimo, da bi v Loki umrla naša papirničarja. Morda sta se vrnila na Bavarsko, deželo, iz katere je v tedanjem času odšlo na vandranje največ papirničarskih pomočnikov?

Ohranitev loške papirnice

Slovenskih papirnic z ročno izdelavo papirja je zelo malo ohranjenih. Razen loške papirnice je ohranjena le še polovica (ena zgradba) ajdovske papirnice, prva papirnica na sedanjih slovenskih tleh v Zgornji Hrušici je bila najbrž že večkrat preurejena, papirnica v Lobnici pri Mariboru je v razpadu, za žužemberško nimam podatkov.

Mislim, da bi bilo potrebno samo zgradbo loške papirnice spomeniško zaščititi in mogoče v njej sčasoma postaviti naprave za ročno izdelavo papirja. Loška papirnica bi lahko postala eden izmed oddelkov loškega muzeja.

Slovenska papirna industrija namreč nima nobenega prikaza svojega razvoja v Tehničnem muzeju Slovenije, kljub temu, da je bilo na Slovenskem precejšnje število papirnic z ročno izdelavo papirja in da imamo danes zelo močno papirno industrijo.

Od obratov za ročno izdelavo papirja sta se do danes obdržala le dva in sta danes moderni strojni papirnici. Ena je radeška papirnica, druga pa je na Ladji pri Medvodah — goričanska papirnica, ki je danes eden izmed obratov delovne organizacije AERO Celje. Tako Tovarna celuloze in papirja Medvode nadaljuje tradicijo izdelave papirja v porečju Sore.

Zahvala

Raziskava zgodovine loške papirnice še ni končana, tako da bom vesel vsakega prispevka, ki bi lahko dodatno osvetlil komaj 30-letno delovanje te naše papirnice. Raziskavo zgodovine loške papirnice sem opravljal kot nekakšno stransko raziskavo zgodovine goričanske papirnice, v kateri sem zaposlen in ki mi je omogočila zbiranje gradiva tudi zunaj naših meja. Razprava o loški papirnici je le nekakšen koncept, ki naj bi bil nekoč sestavni del knjige o zgodovini slovenskih papirnic.

Zahvaljujem se vsem, ki so mi pomagali pri raziskavi, posebej se zahvaljujem direktorici Arhiva Slovenije v Ljubljani Emi Umek za uvodne nasvete pri raziskavi gradiva, shranjenega v Arhivu Slovenije. Za potrpežljivo »prevajanje«⁶⁰ zapisov v gotici se zahvaljujem Pavletu Mikliču, zaposlenemu v Arhivu Slovenije. Za pomoč pri raziskavi novejših podatkov o Papirnici in zgradbi nekdanje papirnice se zahvaljujem Francetu Štuklu, zaposlenemu v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota Škofja Loka. Ne nazadnje se zahvaljujem vaščanom Papirnice, posebej še Katarini Mlinar, Frančiški Maček in Janezu

Hafnerju, ki so se poskušali spomniti, kako je potekalo nekoč življenje v tej vasi. Največja zahvala, da so zbrani podatki raziskave v tako kratkem času dobili takšno obliko, pa gre prof. Francetu Planini, ki me je prepričal, da bi bila takšna razprava zanimiva za prebivalce Papirnice, Ločane, pa tudi za širšo javnost.⁶⁰

S k l e p

Takšen način raziskovanja zgodovine neke papirnice z vedo o vodnih znakih je v tujini (na zahodu in vzhodu) danes nekaj običajnega. Žalostno je le to, da smo danes od tega sveta odrezani, saj k nam ne prihaja literatura s tega področja, tako da za takšne raziskave pri nas ni zanimanja. V svetu se s takšnimi raziskavami ukvarja najmanj 300 strokovnjakov, ki so združeni v posebnem združenju zgodovinarjev papirništva (International Association of Paper Historians: IPH). Iz Jugoslavije sta bila dva člana tega združenja. Eden je bil dr. Jože Šorn v letih od 1968 do 1982.⁶¹ Drugi pa je danes 91-letni dr. Vladimir Aleksander Mošin iz Skopja, ki je svetovno znan strokovnjak za vodne znake.⁶² Ostali smo amaterji, ki poskušamo po najboljših močeh prikazati zgodovino našega papirništva.

Kot sem že omenil, raziskava zgodovine loške papirnice ni dokončana. Lahko bi jo nadaljevali v arhivu loškega gospostva na Bavarskem (v Münchnu je sedaj arhivsko gradivo loškega gospostva v Hauptstaatsarchivu, Kreisarchivu in Diözesanarchivu).⁶³ Morda bi našli kakšne zapise o loški papirnici, morda bi našli papir loške papirnice s še zgodnejšim datumom na arhivaliji, morda bi odkrili nov vodni znak loške papirnice... Zanimivo bi bilo ugotoviti, koliko papirja loške papirnice se je sploh uporabljalo za korespondenco s freisinškim škofom. Morda bo Kulturna skupnost Škofje Loke našla kakšna »rezervna« denarna sredstva za nadaljevanje te raziskave.

O k r a j š a v e l i t e r a t u r e v o p o m b a h

Šorn 1954. Jože Šorn: Starejši mlini za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis, letnik VIII (1954), str. 87—117.

Šorn 1955. Jože Šorn: Dodatek k starejšim mlinom za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis IX (1955), str. 189—192.

Šorn 1959. Jože Šorn: Še o mlinih za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis XII—XIII (1958—1959), str. 266—272.

Slokar 1957. Ivan Slokar: Nekaj dodatkov k zgodovini mlinov za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis X—XI (1956—1957), str. 295—298.

Slokar 1914. Johann Slokar: Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914.

O p o m b e

¹ Slovensko ime papirnica uporabljam namenoma namesto mlina za papir oziroma papirnega mlina zaradi ugotovitev o uporabi tega imena, kar pa bo predmet drugega članka.

² Se neobjavljene ugotovitve iz posebne raziskave avtorja tega članka.

³ Šorn 1954.

⁴ Viktor Thiel: Geschichte der Papiererzeugung in Kärnten, Krain und Görz,

S. A. aus Altenburger Papierer 1937, H 9—12.

⁵ Sorn 1954.

⁶ Glej opombo 2.

⁷ Sorn 1954.

⁸ Arhiv Slovenije Ljubljana (AS), Reprezentanca in komora (RK), Fabriken-wesen XII; Slokar 1957.

⁹ AS, Komerčna komisija (Kom. kom.) Lit S, No. 8; Slokar 1957.

¹⁰ AS, Rektificirani dominikalni akti (RDA), f. 2/1, Bekanntnus Tabell (BT); Sorn 1959.

¹¹ AS, RDA f. 2/2, št. 35; Sorn 1954.

¹² AS, RDA f. 2/2, št. 47; Sorn 1954.

¹³ AS, RDA f. 2/2, št. 40.

¹⁴ AS, Kom. kom., Lit P, No. 2 in Lit O, No. 1; Slokar 1957.

¹⁵ AS, Kom. kom., Lit O, No. 1 in Lit P, No. 2; Slokar 1957.

¹⁶ Arhiv dvorne komore Dunaj (ADK), Innerösterreichisches Kommerz, rdeča št. 397; Jože Sorn: Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758—1775. Časopis za zgodovino in narodopisje 1979.

¹⁷ Sorn, 1954, opomba 38.

¹⁸ AS, Rojstna knjiga Radeče (Sv. Peter).

¹⁹ NSALj, Poročna knjiga Stara Loka (Sv. Jurij).

²⁰ NSALj, Rojstna knjiga Stara Loka (Sv. Jurij).

²¹ Glej opombo 20.

²² AS, RDA f. 2/1, št. 42.

²³ AS, Graščina Škofja Loka (Gr. A II), f. 6.

²⁴ NSALj, Stara Loka (Sv. Jurij), spisi f. 4.

²⁵ AS, Gr. A II, f. 7.

²⁶ Glej opombo 19.

²⁷ Glej opombo 20.

²⁸ AS, Kresija Ljubljana, Publico Politico f. 10.

²⁹ AS, Kom. kom. Lit P No. 2; Sorn, 1954.

³⁰ Glej opombo 16.

³¹ Glej opombo 16.

³² Glej opombo 14.

³³ Slokar, 1914.

³⁴ Slokar, 1957.

³⁵ Slokar, 1957.

³⁶ Sorn, 1959.

³⁷ Slokar, 1957.

³⁸ Glej opombo 2.

³⁹ AS, Kom. kom. Lit P, No. 2; Sorn, 1954.

⁴⁰ Glej opombo 39.

⁴¹ Glej opombo 39.

⁴² ADK Dunaj, Iö Kommerz, rdeča št. 449, f. 111.

⁴³ Glej opombo 42.

⁴⁴ Glej opombo 42; Sorn, 1954.

⁴⁵ Glej opombo 39.

⁴⁶ Glej opombo 39.

⁴⁷ Sorn, 1954.

⁴⁸ Glej opombo 16.

^{48a} Viktor Petkovšek: J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo, (Razprave SAZU XX/2, 1977).

⁴⁹ NSALj, Stara Loka (Sv. Jurij), spisi f. 12.

⁵⁰ Sorn, 1954; Sorn, 1959; Slokar, 1957.

⁵¹ Sorn, 1954; glej opombo 13.

⁵² Sorn, 1954.

⁵³ Pavle Blaznik: Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973.

⁵⁴ ZALj, enota Škofja Loka, Glavna zemljiška knjiga št. 11.

⁵⁵ Glej opombo 54; izjave vaščanov Papirnice za udeještvovanje v obrti.

⁵⁶ NSALj, Matične knjige Stara Loka (Sv. Jurij).

⁵⁷ NSALj, Matične knjige Poljane—Šk. Loka; AS, Gr. A II, knjige 11, 18, 28, 29, 30.

⁵⁸ Pavle Blaznik: Kolonizacija Poljanske doline, Ljubljana 1938.

⁵⁹ NSALj, Mrliške knjige Stara Loka (Sv. Jurij).

⁶⁰ Avtor razprave se do sedaj ni ukvarjal z zgodovinskim raziskovanjem in je to njegov prvi objavljeni članek s tega področja.

⁶¹ IPH Information, Volume 17, No 1, Basel 1983 (Nekrolog dr. Jože Šorn).

⁶² IPH Information, Volume 13, No 4, Basel 1979 (85-letnica dr. Vladimirja A. Mošina).

⁶³ Glej opombo 53.

Zusammenfassung

DIE PAPIERMÜHLE ZU LOKA

Die Untersuchung der Geschichte der Papiermühle zu Lack sollte die kaum 30-jährige Tätigkeit der kleinsten Papiermühle auf slowenischem Boden (entstanden als die fünfte in Krain) und einer der kleinsten in damaligen österreichischen Ländern erleuchten. In Hinblick darauf, daß keine Dokumente von deren Entstehung erhalten sind (z. B. ein Gesuch, eine Bewilligung), mußte man bei der Erforschung die übrigen noch erhaltenen Archivalien zu Hilfe nehmen.

Die bisherige Literatur über die Papiermühle zu Lack war sehr spärlich (Dr. Šorn, Dr. Slokar). Der Standort der Mühle war nicht genau bestimmt (falsch: Sv. Duh bei Škofja Loka), da beide Verfasser diese Gegend nicht kannten. Die Lokalliteratur (Prof. F. Planina) kannte zwar den Standort der Papiermühle zu Lack durch mündliche Überlieferung (richtig: das Dorf Papirnica bei Škofja Loka), doch waren ihr die übrigen Angaben nicht bekannt.

Der Betriebsanfang der Papiermühle war im Dunkeln (die ersten Daten stammen aus dem Jahr 1750), ebenso kannte man das Wasserzeichen der Papiermühle nicht. Durch die Erforschung der Hauptbücher und mit einer Behelfswissenschaft der Geschichte, der Filigranographie, konnte festgestellt werden, daß der Baubeginn der Papiermühle zu Lack in das Jahr 1740 reicht und, daß das erste Papier vom Papiermacher Johann Henrik Stiben schon im Jahre 1741 erzeugt wurde.

Auch das Jahr des Untergangs der Papiermühle war nicht bekannt. Irrtümlich legte man das Ende der Papiermühle zu Lack in das Jahr 1763 und man verwechselte sie sogar mit der Papiermühle von Goričane. Mit Hilfe der Commercial Tabellen und mit dem Material von Commerce Consensus konnte festgestellt werden, daß die Papiermühle zu Lack im Jahre 1770 noch in Betrieb war, im nächsten Jahr jedoch nicht mehr. Der Papiermacher war Anton Henrik Stiben, ein Sohn des ersten Papiermachers von Loka.

Interessant ist auch die Eintragung im Josephinischen Kataster (1789), wo zum ersten Mal die slowenische Bezeichnung »popirenca« für einen Betrieb mit manueller Papiererzeugung auftaucht. Obwohl die Papiermühle unterging, blieb unter den Einheimischen die Benennung des Dorfes erhalten, so daß dieses Dorf heute Papirnica heißt (deutsche Bedeutung dafür: Papiermühle).

Das Haus, in dem die Papiermühle untergebracht war, ist noch immer gut erhalten, weil es bis vor Kurzem bewohnt war. Da das Gebäude der Papiermühle zu Lack eine der wenigen noch erhaltenen Papiermühlenbauten in Slowenien ist, wäre es angebracht, die Papierherstellungseinrichtung darin zu errichten und hier eine Museumsabteilung zu gründen.

Die Papiermühle wurde unweit der Quelle des Baches Mrzli potok (Kaltenbrunn) aufgestellt. Die Kraft seines Wassers reichte gerade zum Wasserradantrieb der kleinsten Papiermühle in Krain.